EDEBİYAT

PROF. DR. M. FATİH KÖKSAL'A Armağan

Editörler
Giyasi Babaarslan • Meltem Yılmaz
Serpil Mutlu Kırlı • Oğuzhan Kırlı

DBY
dünbugün yarın

PROF. DR.
M. FATİH KÖKSAL'A
Armağan

TÂRÎH-İ ARMAĞÂN

Bundan altmış yıl mukaddem feth içün ilm kal'asın
Geldi bir Fâtih ki esb-i ilm anunla gemlenür

Şöyle benzersiz yaratmış Hak Te'âlâ fıtratın
Bulsa Cem'le Cemlenür hem Rüstem'e Rüstemlenür

Himmetinden oldu âbâd hayli mekteb medrese
Lutf u cûdun görse şâyed Bermekî ebkemlenür

Hıdmet etmiş nesl-i peygamber içün bin şevk ile
Rûz-ı mahşer dîde-i şâh-ı rüsül de nemlenür

Gölgesinden müstefîddür yazmalar mecmû'alar
Olsa mahrûm gayretinden Yâ Kebîkeç semlenür

Şâ'ir-i nâdîdedür hem etseler şi'rin taleb
Geh Nedîm'e nazlanur gâh Bâkî'ye vermemlenür

Eksik olmaz bardağından çay denen iksîr-i aşk
Gâlibâ dil hânesinde nâr-ı gamla demlenür

Bunca yıl ahbâbınun derdiyle dökmüş gözyaşı
Minnet-i ahbâbı da şol tuhfede şebnemlenür

Öyle *bir haşmet*le çıkmış kim gören lebbeyk okur
Armağân-ı Fâtih'in her katresi zemzemlenür {2021}

Ömür Ceylan

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / Istanbul
Tel. - Faks: +90 212 526 98 06
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

ISBN 978-625-7471-53-4
9 786257 471534

"**dün**"den öğrendiklerinle
"**bugün**"ü yaşamak
"**yarın**"ları aydınlatır.

Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a Armağan

© 2021, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™
Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 206
Edebiyat: 94

ISBN 978-625-7471-53-4
Sertifika No: 52315

Baskı Tarihi: Ankara, 2021

Editörler:
Giyasi Babaarslan
Serpil Mutlu Kırlı
Oğuzhan Kırlı
Meltem Yılmaz

Yayın Yönetmeni:
İrfan Güngörür

Dizi Editörü:
Furkan Öztürk

Kapak/Mizanpaj:
Ahmet Hilmi Çuhadar

Baskı/Cilt:
Vadi Grafik Tasarım ve Reklam Ltd. Şti
Serhat Mh. 1420. Cd. No:58/5, 06378 İvedik Osb
Yenimahalle/Ankara Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a Armağan
/ Editörler: Giyasi Babaarslan, Serpil Mutlu Kırlı, Oğuzhan Kırlı, Meltem Yılmaz
İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
1288 s. ; 16,0 x 24,0 cm ___ (DBY Yayınları ; No. 206)
ISBN 978-625-7471-53-4
1- Edebiyat 2- Hatıra 3- Armağan

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr
Tel.: +90 212 526 98 06

PROF. DR.
M. FATİH KÖKSAL'A
Armağan

Editörler
Giyasi BABAARSLAN
Serpil MUTLU KIRLI
Oğuzhan KIRLI
Meltem YILMAZ

يا كبير

İÇİNDEKİLER

Târîh-i Armağân 10
Ömür CEYLAN (Prof. Dr.)

Takdim 11
Günay KUT (Emeritus Prof. Dr.)

Meḥemmed Fātiḥ'üŋ Amasya'dan İslāmbol'a Da'vetlerin Beyān İder 15
Ali İhsan ÖBEK (Prof. Dr.)

Ön Söz 21
Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın Biyografisi 25
Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın Çalışmalarına Dair 37
Giyasi BABAARSLAN (Arş. Gör.)-Serpil MUTLU KIRLI (Öğr. Gör.) Enis YALÇIN (Doktora Öğrencisi)

Der-Beyân-ı Ahvâl-i Ulemâ ve A'mâl-i Zurefâ-yı Türkiyye 99
M. Fatih KÖKSAL (Prof. Dr.)

FOTOĞRAF ALBÜMÜ 107

I. HATIRA YAZILARI

Hayat Arkadaşım Fatih Bey 141
Aysel KÖKSAL

Günümüzde Bir Süleyman Nazif 149
Nâzım H. POLAT (Prof. Dr.)

Gardaş! Akşam Bizdeyiz 157
Salahaddin BEKKİ (Prof. Dr.)

Arkadaşım, Kardeşim, Dostum Mehmet Fatih Köksal 165
Namık ASLAN (Dr. Öğr. Üyesi)

Dost, Ağabey ve Hoca: Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal.....173
Orhan KURTOĞLU (Prof. Dr.)

Fetiḥnāme-i Conṣtanṭa.....177
Ali İhsan ÖBEK (Prof. Dr.)

Fatih Köksal İçin.....185
Doğan KAYA (Dr.)

Der-Beyān-ı Evṣāf-ı Tedrīs-i Ḫˇāce Mehemmed Fātiḥ ü Hem Sebeb-i Te'lif-i Ġazel-i Tenḳīd...187
Aslıhan KARAGÖZ HAZNEDAROĞLU (Doktora Öğrencisi)

II. BİLİMSEL YAZILAR

Yavuz Sultan Selim'in Bir Nazire Gazelini İnceleme.....193
Gülçiçek AKÇAY (Doç. Dr.)

Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey '607' Numaralı Nazire Mecmuasının MESTAP'a Göre Tasnifi.....211
Şerife AKPINAR (Doç. Dr.)

Bılaçlı Ebubekir Nâci ve Dürr-i Manzûm Adlı Mevlidi.....233
İsmail Hakkı AKSOYAK (Prof. Dr.)

19. Yüzyıl Niğde Bölgesi Şairlerinden Âşık Hüdâî ve "Şifâî ile Selvihan Hikâyesi" Üzerine.....265
Namık ASLAN (Dr. Öğr. Üyesi)

Mecmuaların Edebiyat Tarihine Katkısına Bir Örnek: Küşâdî ve Şiirleri.....281
İncinur ATİK GÜRBÜZ (Doç. Dr.)

Bilmek istersen nedür âlemde eşyâdan garaz: "Garaz" Redifli Gazellerden Hareketle Divan Şiirinin Anlam Dünyası.....299
Bünyamin AYÇİÇEĞİ (Doç. Dr.)

Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri'nde Alıntı Sözler ve Kavram Alanı.....323
Çağla BARİKAN TOPCİ (Arş. Gör.)

Bir Mecmû'anın Işığında İbrâhim Zîver'in Nazîreleri.....341
Özlem BATĞI AKMAN (Dr. Öğr. Üyesi)

Seyyid Vehbî'nin Görev Talebine Dair Manzum Bir 'Arz-ı Hâli.....351
H. Dilek BATİSLAM (Prof. Dr.)

Âşık Veysel'in Esma Hanım'la Evliliği ve Yaygın Bir Fakelore Örneği Olarak Ayakkabı Öyküsü...363
Salahaddin BEKKİ (Prof. Dr.)

Hasan Ali Toptaş'ın Uykuların Doğusu Adlı Eserinde Yazma Sanatına Dair Düşünceler.....377
Berna CİVALIOĞLU SEVİNDİK (Dr. Öğr. Üyesi)

Hecrî Dîvânı'nda "Aşk"ın Kavram Alanı Üzerine 385
Harun COŞKUN (Arş. Gör.)

Türk Dünyası Bütünleşmesi ve Konuşmanın Etnografyası Bağlamında Atasözleri....401
Özkul ÇOBANOĞLU (Prof. Dr.)

Amasyalı Mustafa Vâzıh ve Tûtî-i Vâzıh Adlı Farsça Öğretimine Dair Mesnevisi....415
Ahmet DOĞAN (Prof. Dr.)-Giyasi BABAARSLAN (Arş. Gör.)

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Süleymân-nâme'si 467
Ramazan EKİNCİ (Doç. Dr.)

Klasik Türk Şiirinde "Kılıç Bıçak Olmak" Deyimi Üzerine 483
Kamil Ali GIYNAŞ (Doç. Dr.)

Yusuf Ziya Paşa'nın Efkârını Terennüm yahut Münîrî'nin Ferah-nâme'si....489
Mehmet Akif GÖZİTOK (Doç. Dr.)

Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesindeki 10048 Numaralı Şiir Mecmuasının MESTAP'a Göre Tasnifi 515
Mehmet GÜRBÜZ (Doç. Dr.)

Başkurt Destanlarında İşlevsel Bir Nesne "Kamçı"....549
Cavit GÜZEL (Dr. Öğr. Üyesi)

Taşlıcalı Yahyâ ve Cinânî'nin "Turunç" Redifli Gazelleri....563
Osman HORATA (Prof. Dr.)

Türk Edebiyatında Ebû Müslimnâme Geleneği ve Hızır Şeyyâd'ın Ebû Müslimnâme'si....575
Mevlüt İLHAN (Dr. Öğr. Üyesi)

Tıbb-ı Nebevî Metinlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Türkçe Tıp Kitaplarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine 589
Sibel MURAD (Doç. Dr.)-Mücahit KAÇAR (Prof. Dr.)

Peyami Safa'nın Server Bedi İmzasıyla Yazdığı Bir Roman: Zıpçıktılar....619
Beyhan KANTER (Prof. Dr.)

Osman Yüksel Serdengeçti'nin Şiirleri Üzerine Bir İnceleme 633
M. Fatih KANTER (Prof. Dr.)

Türkistân'da Yazılan İlk Kadın Şairler Tezkiresi: Fahrî-i Herâtî'nin Cevâhirü'l-'Acâyib'i....645
Ahmet KARTAL (Prof. Dr.)

Halk Kültüründe Tevriye....691
Doğan KAYA (Dr.)

Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP) Veri Tabanı, Projede Gelinen Nokta ve Hedefler 703
Oğuzhan KIRLI

Unutulmuş Bir Şair, Bilinmeyen Bir Eser: Esîrî ve Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi 711
Ozan KOLBAŞ (Dr.)

Bir Sa'd Bin Ebû Vakkâs Hikâyesi: Hâzâ Kitâb-ı Sa'd-ı Vakkâs 731
Hanife KONCU (Prof. Dr.)

Bir Latife Kaynağı Olarak Râhatü'l-ervâh 777
Fatih KOYUNCU (Doç. Dr.)

Karamanlıca Dîvân-ı Tâlib'den Seçilmiş Şiirler 803
M. Sabri KOZ

Türk Romanında Kahramanlık… 823
Fazlı KÖKSAL

Dîvân Bahçesinin Erken Solan Çiçeği: Vâsık-zâde Erşed ve Dîvân'ı 835
Orhan KURTOĞLU (Prof. Dr.)

Bir Bürokrat-Şaire Yazılmış Şiirler Seçkisi: İzzet Ali Paşa Mecmuası 851
Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Prof. Dr.)-Nagihan GÜR (Doç. Dr.)

Ebubekir Nâcî'nin Dürr-i Manzûm İsimli Mevlidi 909
Rıfat KÜTÜK (Prof. Dr.)-Nilay KINAY CİVELEK (Dr. Öğr. Üyesi)

Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Azerbaycanlı Bir Aydın: Muallim Feyzi Efendi 949
Vüsale MUSALI (Prof. Dr.)

Şairin Adı Yok: Klâsik Türk Şiirinde Mahlas Kullanmayan Şairler 973
Serpil MUTLU KIRLI (Öğr. Gör.)

Yahya Kemâl'in Şiir Dilinde Türkçe Yabancı Kelime Kullanımı [Ne Türkçedir Ne Değildir -3 Türkçeyi Şiirle İnşa Edenler -2] 999
Ali İhsan ÖBEK (Prof. Dr.)

'Ahmet Rasim Kitaplığı 1 İlk Sevgi' Yayımında Görülen Sorunlar ve Sebepleri Üzerine 1033
Kenan ÖZÇELİK (Dr. Öğr. Üyesi)

Aziz Mahmut Hüdâyî'nin Tarikatnâme'sinde Dil ve Üslup 1051
Nevzat ÖZKAN (Prof. Dr.)

Garib-nâme'ye Göre XIV. Yüzyılın Anadolu'sundaki İdârî Hayat 1063
Nuran ÖZTÜRK (Prof. Dr.)

Mir ʿAli-şîr Nevāyi'nin Osmanlı Padişahı I. Selim'in Gazelleri Üzerindeki Etkisi 1079
Benedek PÉRİ (Prof. Dr.)

Mesleki Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir Değerlendirme 1091
Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof. Dr.)

Yûnus'a Tapduk u Saltuk u Barak'dan (mı)dur Nasîb? Metinler ve Tarihî Kaynaklar Işığında Yûnus Emre-Barak Baba İlişkisi.....1103
Orhan Kemâl TAVUKÇU (*Prof. Dr.*)

Bir Aruz Uygulaması Olan Meddin El Yazmalarında Hareke veya Harfle Gösterilmesi ve Medli Sözcüklerin Çeviri Yazıda İmlası 1117
Bünyamin TAŞ (*Doç. Dr.*)

Edebî Eserlerin Dünyası ve Eski Edebî Metinlerimizi Okuyup Anlama Üzerine Bir Değerlendirme.....1135
Mertol TULUM (*Prof. Dr.*)

Bir Hoyratın Türkçesi.....1145
Vahit TÜRK (*Prof. Dr.*)

Peyami Safa'nın Romanında Bir Eksen Kayması: Cumbadan Rumbaya'da Doğu-Batı Uzlaşısı ..1153
Güler UĞUR MELİKOĞLU (*Arş. Gör.*)

Bâkî'nin Gazellerine Redif Üzerinden Bir Bakış.....1167
Yağız YALÇINKAYA (*Dr. Öğr. Üyesi*)

Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu 1181
Sadık YAZAR (*Prof. Dr.*)

Klasik Türk ve Fars Şiirlerinde Ortak Bir Deyim: Rîş-hand (Sakalına Gülmek) 1235
Ozan YILMAZ (*Prof. Dr.*)

Nazar Pratiklerinde Üzerliğin Kullanımına Dair Bazı Düşünceler 1247
Meltem YILMAZ (*Arş. Gör. Dr.*)

Osmanlı'da Kımız.....1281
Hasan YÜKSEL (*Prof. Dr.*)

Bilmek istersen nedür âlemde eşyâdan garaz: "Garaz" Redifli Gazellerden Hareketle Divan Şiirinin Anlam Dünyası

Bünyamin AYÇİÇEĞİ*

Giriş

Hiç söz yok kim lebündür âb-ı hayvândan murâd
Hiç şek yok kim dehânundur Mesîhâdan garaz

(Bağdatlı Rûhî)

Klasik Türk şiirinde redif, şiirin bütünündeki anlama ve âhenge sağladığı katkı yönüyle önem arz etmektedir.[1] Garaz redifli gazeller de divan şairinin gayesini yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Garaz (غرض), ilk anlamı itibariyle ok ve kurşun atılan nişan demektir. Buradan hareketle kelimeye "maksat, gâye" manası yüklenmiştir. Ayrıca kelimenin kalp sıkıntısı; garez, kin, nefret ve iştiyak anlamları da bulunmaktadır (Vankulu Mehmed, 2014: I/1203; Mütercim Âsım, 2013: III/3029; Tulum, 2011: 794).

* Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Bölümü, bunyamin.aycicegi@istanbul.edu.tr.

1 Klasik Türk şiirinde redifin önemi ve kullanımıyla ilgili bk. Çalka, 2018; Köksal, 2017; Batislam, 2017; Çınarcı, 2010; Yıldız, 2009; Sakallı, 2008; Aydemir ve Çeltik, 2005; Aydemir ve Çeltik 2009; Kurnaz, 1997.

Divan şairlerinin kelimeyi nasıl kullandıklarına bakıldığında özellikle "garaz" redifli gazellerde şairlerin divan şiirinin anlam dünyasına katkı yapacak birtakım izahlara giriştikleri görülmektedir. Bu gazellerde şairlerin bazı istiâreleri, mazmunları bizzat açıkladıkları fark edilir. Böylece garaz redifli gazeller; divan şiirinde sıklıkla kullanılan kelimelere, divan şiiri terminolojisine ilk ağızdan verilen anlamları barındırması bakımından kıymetlidir. Şair, bu edebiyat dairesindeki birtakım sözcüklerle özelde kendisinin genelde de divan şairinin ne kastettiğini izah etmektedir. Olayları sebep-sonuç dairesinde anlatan şair, beyitte işlenen fiilin gayesini açıkça söyler. Bu şiirlerin bir ıstılah sözlüğü olduğunu ifade etmek belki iddialı bir yaklaşım olsa da şairlerin "karnındaki anlamı[2]" bu yolla izhar ettiği de bir gerçektir. Hatta divan edebiyatının önemli şairlerinden bazılarının garaz redifli birden çok şiir yazarak mensup oldukları geleneğin anlam dünyasına katkı sağlamaları da dikkat çekici bir husustur.

Divan şiirini anlamanın yollarından biri de aynı gelenek içinde yazılmış metinleri birbiriyle mukayese ederek "metni metinle çözümleme"ye çalışmaktır[3]. Yazımızda örneklerden hareketle ortaya koymaya gayret ettiğimiz anlamların çoğu, divan şiiri dairesinde bilinmeyen hususlar değildir. Lakin önem arz eden konu, mananın bizatihi divan şairi tarafından söylenmesi ve kendi şiirindeki anlamın yanında mensup olduğu şiir geleneği içinde de kelimenin hangi anlamda kullanıldığını açıkça ifade etmesidir. Öncelikle yazımızda, incelediğimiz beş yüzden fazla divandaki "garaz" redifli gazellerden -yazının sınırları dahilinde- ilgili beyitleri alarak şairin kastını tespit etmeye çalıştık. Gazelleri içerdikleri anlamın ağırlığına göre âşıkâne ve tasavvufî olarak yorumlanabilecek şekilde iki ana başlık altında inceledik. Bu hususa da ilgili beyitlerde temas etmeye gayret ettik. Ayrıca incelenen gazellerdeki her beyit, gerek yazının sınırları gerekse ilgili beyitlerde benzer hususlara temas edilmesi sebebiyle alınmadı. Kronolojik bir sıra takip edilmekle birlikte benzer hususları dile getiren şairler bir arada verilmeye çalışıldı.

Ancak âşıkâne ya da tasavvufî ayrımın net olarak yapılamadığı, şairin söz oyunları, kelimelerin çağrışım gücüyle her iki şekilde de izaha müsait hâlde yazdığı beyitler de bulunmaktadır. Şentürk'ün ifadeleriyle "Bu şiirde ten zevklerinden uzak beklentisiz saf aşkı yakalamaya çalışan şairler, zaman zaman Allah'ı mı yoksa insanı mı konu edindiği anlaşılamayan derin boyutlu bir sevgi tasavvurunu işlemişlerdir (2016: I/5).[4]" Bu durum kimi zaman aynı beyti farklı yorumlamaya müsait hâle ge-

2 Kültür dairemizdeki metinlerde kullanılan "el-ma'nâ fî batni'ş-şâ'ir" vecizesi, "anlam, şairin karnında/içinde gizlidir" demektir (Yılmaz, 2008: II/607).

3 Atilla Şentürk, Osmanlı Şiiri Kılavuzu adlı çalışmasının ilk cildinde metinleri, yine ait oldukları diğer dönem metinlerinin yardımıyla değerlendirme yani "metni metinle çözme" hususuna temas etmektedir (2016: I/7-9).

4 Konuyla ilgili ayrıca bk. Akün, 1994: IX/420; Hisar, 2012: 8.

tirebilmekte ya da aynı şiir içinde farklı yorumlanmaya müsait beyitleri barındırabilmektedir. Mesela büyük Türk şairi Fuzûlî (öl. 1556), garaz redifli 138. gazelinin ilk beytinde, insanların güzellerden beklentisinin rahatlık verici bir kavuşma olduğunu söyler. İkinci mısrada da âşığın tek gayesinin sevgiliyi elde etmeyi düşünmeden sadece ibretle seyretme (tasarrufsuz temâşâ[5]) olduğunu vurgular. Bu beyitte âşığın garazı, aslında iç içe görüntü veren hem İlahî hem de mecazî olarak yorumlanabilecek bir maksadı ifade etmektedir. Böylece Fuzûlî, divan şiirindeki âşık tipinin kastını izah etmiş olur:

Halka hûblardan visâl-i râhat-efzâdur garaz
'Âşıka ancak tasarrufsuz temâşâdur garaz

Gazelin altıncı beytinde de şair, bu sefer Allah'ın kâinatı yaratma maksadını vurgulayarak tasavvufa dair bir hususu açıklar. Allah'ın kâinatı yaratma gâyesinin aşk olduğunu söyler[6]:

'Ârif ol sevdâ-yı 'ışk inkârın itme ey hakîm
Kim vücûd-ı halkdan ancak bu sevdâdur garaz

Böylece âşıkâne ve tasavvufî-hikemî olarak alt başlıklar hâlinde vermeye çalıştığımız örneklerde farklı yorumlanmaya müsait durumlar bulunabilir. Bizim gayret ettiğimiz husus, divan şairinin ilgili kelimeleri, kavramları hangi kasta binaen kullandığını elden geldiğince tespit etmeye çalışmak olacaktır.

Âşıkâne Gazellerde Garaz Redifinin Anlam Dünyası

16. yüzyılın önemli şairlerinden Kalkandelenli Mu'îdî (öl. 1585-86), garaz redifli üç şiir yazmıştır. 194. gazelin üçüncü beytinde şair sevgilinin kapısında feryad etmesinin sebebini sevgilinin çiçek bahçesinde bülbül olma amacına bağlamaktadır. Yani bülbülden maksat aslında feryâd eden âşıktır:

Tan degül her lahza feryâd eylesem iy lâle-ruh
Gülşen-i kûyunda murg-ı hoş-nevâlıkdur garaz

Gazelin yedinci beytinde de şair, sevgilinin kapısındaki köpekle âşık arasında ilgi kurar. Âşığın sevgilinin civarında dolanıp durmasının sebebi, mahalledeki itler gibi olmak ve bu yolla sevgilinin yakınında bulunmaktır:

Kûy-ı dilberde Mu'îdî sürinür itler gibi
N'itsün ol âhû ile bir âşinâlıkdur garaz

5 Kavramla ilgili bk. Samancı, 2019: 452.

6 Bu konuyla ilgili detaylı bigi için bk. Kuşlu, 2018: 188-189; Kılıç ve Arslan, 2007.

195. gazelin ilk beytinde şair, şarap kadehini zikretmekle asıl maksadın sevgilinin dudaklarını öpmek olduğunu ifade eder. Güzelleri temâşâ etmekteki asıl gaye de gönül ferahlığı kazanmaktır. İkinci beyitte de Mu'îdî, şiirlerde sevgilinin gül renkli yanaklarından ve yasemini andıran saçlarından bahsedilme sebebini söyler. Bu unsurların zikredilmesindeki asıl maksad, cennetteki ebedî hayatı bildirmektir. Demek ki şair, kadehle sevgilinin dudaklarını öpmeyi anlatmaya çalışmış, sevgilinin gül renkli yanaklarıyla yasemin şeklindeki saçlarından bahsetmekle de cennette sonsuz bir hayatın varlığını bildirmeyi amaçlamıştır:

Gonce-lebler bûsesidir câm-ı sahbâdan garaz
Bir gönül açmakdur ol zevk ü temâşâdan garaz

Cennet içre 'ömr-i câvid oldugın bildirmedür
Ol ruh-ı gül-reng ü bu zülf-i semensâdan garaz

Sevgilinin güzellik unsurları beşinci beyitte de anlatılmaya devam eder. Nasıl ki kadeh denilince asıl maksat berrak ve katıksız kırmızı şarabı anlatmaksa güzel, hoş gül yaprağı deyince de şairin maksadı sevgilinin yüzünü, güzel yüzünün rengini ifade etmektir:

La'l-i nâbun rengidür peymâneden maksûdumuz
Reng-i rûyun 'aksidür gül-berg-i ra'nâdan garaz

196. gazelinde de şair, yine bazı kavramların açıklamasını yapar. İlk beyitte Mu'îdî, Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesinden bahsetmekle asıl maksadın sevgilinin dudağının sırlarını bilmek olduğunu söyler. Aslında şair, sevgilinin dudağından bahsedildiğinde Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesini anlamamız gerektiğini ya da Hz. İsa'nın mucizeleri söylendiğinde sevgilinin dudaklarının anlaşılması gerektiğini belirtmektedir:

Dôstum râz-ı lebün bilmekdür ihyâdan garaz
Tatlu güftârundur enfâs-ı Mesîhâ'dan garaz

Üçüncü beyitte şair, ay ile güneşi zikretmekle aslında sevgilinin yüzünü kastettiğini ifade eder:

Bir nazar yüzün temâşâ eylemekdür iy perî
Rûz u şeb mâh ile mihr-i 'âlem-ârâdan garaz

Beşinci beyitte Mu'îdî, şiir yazmaktaki asıl maksadını söylemektedir ve ona göre şiir yazmanın amacı, yâre hâlini arz etmektir:

İy Mu'îdî yâre çün 'arz idemezsin hâlüni
Oda yansun ya nedür bu şi'r ü inşâdan garaz

Vusûlî'nin (öl. 1592), *Divan*'ındaki 88. gazeli garaz rediflidir. Bu gazelin ilk beytinde şair, çiçek bahçesinden asıl maksadın sevgilinin yüzü olduğunu belirtir. Diken dediği vakit de aslında cihan bağındaki güller anlaşılmalıdır:

Yârun cemâlidür bana gülzârdan garaz
Bâğ-ı cihânda güldür olan hârdan garaz

16. yüzyılın zirve şairlerinden olan Bâkî (öl. 1600) de garaz redifli bir gazel yazmıştır. 221. gazelinde sevgilinin vasıflarını anlatan şair ilk beyitte, aslında cennetten garazın sevgilinin eşiğinin toprağı, cennet ağacı Tûbâ'dan garazın da sevgilinin boyu olduğunu söyler. Böylece cennet ve Tûbâ denildiğinde bu kelimeleri sevgilinin boyu ve eşiğinin toprağı olarak anlamak icap eder. İkinci beyitte Bâkî, Hz. İsa'nın mucizesinden maksadın da sevgilinin ölüleri dirilten nefesi ve can bağışlayan sözleri olduğunu ifade eder. Dördüncü beyitte de serviden maksadın sevgilinin boyu olduğunu belirtir:

Âsitânun hâkidür firdevs-i a'lâdan garaz
Kâmetündür ravza-i cennetde Tûbâ'dan garaz

Mürdeler ihyâ ider enfâs-ı müşgînün senün
Nutk-ı cân-bahşundur i'câz-ı Mesîhâdan garaz

Ârzû-yı cilve-i nahl-i revânundur senün
Bâgda seyr-i hırâm-ı serv-i bâlâdan garaz

Bağdatlı Rûhî (öl. 1605-06), dört gazelinde garaz redifini kullanmıştır. 559, 560 ve 562. gazellerinde tasavvufî terimleri açıklar. 561. gazelinde ise Rûhî, divan şiirinin dünyasını anlamamız için bize ipuçları vermektedir. İlk iki beyitte şair, sevgiliye kul köle olmaktan maksat saadeti elde etmek; onun yoluna can vermekten maksat da sevgiyi izhar etmektir, der. Sevgiliden vefa göremeyeceğimizi bile bile ondan vazgeçmememizin sebebi de gerçekten âşık olduğumuzu isbat etmektir:

'Aşkuna kul olmadan kesb-i sa'âdetdür garaz
Yoluna cân virmeden 'arz-ı mahabbetdür garaz

Bilmişüz ey bî-vefâ senden vefâ gelmez velî
Urmamakdan terkün izhâr-ı hakîkatdür garaz

Üçüncü ve beşinci beyitlerde de Rûhî, şarap içmek ve sevgilinin bilmezlikten gelmesinin asıl anlamlarını bize verir. Şarap içmekten maksat sevgiliyle sohbet

etmek, sevgilinin bilmezden gelmesi de aslında bir tür muhabbet göstergesidir. Böylece şair, kelimelerin divan şiiri dünyasında kazandıkları anlamı çözmemize yardım etmektedir:

Mest-i lâ-ya'kıl görüp sanman harâbâtî bizi
Bâde içmekden hemân yâr ile sohbetdür garaz

Şâd ol ey Rûhî tegâfül kılsa ol meh-rû sana
Hep tegâfül kılmadan 'arz-ı meveddetdür garaz

Süheylî (öl. 1633-34), garaz redifli 147. gazelinde, hem sevgili-âşık münasebetindeki maksatları hem de hadiselerin tasavvufî arka planını izah etmiştir. İlk beyitte şair, aslında güzel bir çiçek bahçesinden maksadın sevgilinin bulunduğu mekân, tazecik gül yaprağı ile de maksadın sevgilinin yanağı olduğunu söyler:

'Âşıka kûyun-durur bâg-ı letâfetden garaz
Ruhlarundur anda gül-berg-i tarâvetden garaz

Beşinci beyitte de Süheylî, neden şairlerin sürekli Leylâ ve Mecnûn hikayesini anlattıklarını ifade eder. Bunun maksadı kendi hâl[ler]ini arz etmektir:

Ey Süheylî ol şehe i'lâm-ı hâlümdür benüm
Kıssa-i Leylî vü Mecnûn'ı hikâyetden garaz

Şeyhülislam Yahyâ (öl. 1644) 167. gazelinde, divan şiirindeki önemli kavramları izah eder. İlk beyitte hacılar için maksadın Kâbe, âşık içinse Kâbe ile kastedilen yerin sevgilinin bulunduğu mekân olduğunu söyler. Zâhidin aklı fikri cennette iken âşığın cennetten kastı sevgilinin yüzüdür:

Hâcınun maksûdı Ka'be bana kûyundur garaz
Fikri cennet zâhidün uşşâka rûyundur garaz

Dördünce beyitte Yahyâ, gönül ehli kimselerin bir yerlerde toplanmasının sebebini de sevgilinin vasıflarından bahsetme, sevgili hakkında konuşma arzusuna bağlar. Âşıkların cem olmasının maksadı sevgiliyle ilgili muhabbet etmektir. Beşinci beyitte de şair, gonca ile sevgilinin dudaklarının, hoş kokulu sümbül ile de sevgilinin ayva tüylerinin kastedildiğini belirtir:

Bir yire cem' olmadan her gûşede erbâb-ı dil
Bahs-i evsâf-ı cemâlün güft ü gûyundur garaz

Gonceyi vasf eylese Yahyâ dehânundur murâd
Sünbül-i hoş-bûyı medh eylerse mûyundur garaz

Peşteli Hısâlî (öl. 1651-52) garaz redifli 230. gazelinde, divan şiirinde sevgilinin vasıflarını anlatmak için kullanılan unsurları ve âşığın ortaya koyduğu fiillerin asıl sebeplerini izah etmiştir. İlk beyitte şair, hâlini arz etmesine sebep olarak sevgiliye kavuşma arzusunu ifade eder. Sevgilinin dudakları ile de şarap kadehi arasında ilgi kurar:

Hâlümüz ʿarz itmeden vaslun temennâdur garaz
Laʿlüni yâd eylemekden câm-ı saḥbâdur garaz

Dördüncü beyitte şair, kimya ilminin maksadının altın ve gümüş elde etmek olmadığını, bu ilmi kazanmakla asıl maksadın âşığın işini altın gibi kıymetlendirecek bir gümüş yüzlüye kavuşmak olduğunu ifade eder. Böylece kimya ilmiyle kıymetsiz maddeleri altına ve gümüşe çevirme ameliyesini de şair, sevgiliye kavuşma maksadına bağlar[7]:

Kîmyâdan sîm ü zerdür sanman ʿâlemde murâd
Belki kârun zer ider bir sîm-sîmâdur garaz

Beşinci beyitte de şair, divan şiirinde sıklıkla kullanılan Tûbâ-sevgilinin boyu ilgisini ortaya koyar. Aşk ehlinin Tûbâ demekle asıl maksadı servi boylu sevgilidir:

Ey Hısâlî çöpce gelmez ʿaynına ʿaşk ehlinün
Zikr-i Tûbâ'dan hemân ol serv-i bâlâdur garaz

Tecellî (öl. 1688-89) 61. gazelinin ilk üç beytinde sevgili ile ilgi kurulan nesne arasındaki irtibatı çözümler. Uzun ve mevzun serviden maksadın sevgilinin boyu, rânâ gülden bahsetmekten maksadın da sevgilinin yanakları olduğunu ifade eder. Tûbâ ile sevgilinin siyah saçları, kırmızı yakut kadehle de dudakları kastedilmiştir:

Kâmetündür serv-i bâlâdan garaz
Ruḥlarundur verd-i raʿnâdan garaz

ʿAnberîn-zülf-i siyâḥundur senün
Sâye-i müşgîn-i Tûbâ'dan garaz

Laʿl-i nâ-yâb-ı lebündür var ise
Sâgar-ı yâkût-ı ḥamrâdan garaz

Şeyhülislam Esad Efendi (öl. 1753), garaz redifli 107. gazelinin ilk beytinde güneş ve ay demekle maksadın sevgilinin yüzü, gündüzle boynu, geceyle de saçları olduğunu ifade eder:

Mihr ü meh vasf eylemekden rûy-ı cânândır garaz
Rûz u şebden gerden ü gîsû-yı pîçândır garaz

7 Divan şiirinde kimyâ-simyâ ile ilgili bk. Kılınç, 2018.

İkinci beyitte de şair, sevgilinin âşığa bir savaştaymışçasına müsellah bir vaziyette saldırmasından, âşığın canına kastetmesinden asıl maksadın ihsanını bu yolla göstermek olduğunu belirtir. Aslında sevgilinin bu olumsuz hâl ve hareketleri birer ihsan göstergesidir:

Cebhe-pür-çîn-i gazab hançer-be-dest ol kîne-cû
Kasd-ı cân-ı bî-nevâ itmekden ihsândır garaz

Üçüncü beyitte, âşıkların servi boylu sevgilileriyle tenezzüh mekânlarında gezip dolaşmasının maksadı, zâhide kimin ne olduğunu göstermeye bağlanır:

Serv-kad mahbûblarla geşt-i gülzâr itmeden
Zâhid-i ta'n-efgene izhâr-ı 'unvândır garaz

Fıtnat Hanım (öl. 1780) garaz redifli 29. gazelinde yine divan şiirinin istiârelerini açıklamıştır. İlk beyitte şair, çiçek bahçesini vasf etmenin asıl sebebini sevgilinin yüzüne bağlamakta, sümbül ile de sevgilinin saçının kastedildiğini ifade etmektedir. Fıtnat Hanım, divan şiirinde sıklıkla kullanılan gülşen, sevgilinin yüzü; sümbül, sevgilinin saçı arasında kurulan ilgiyi izah etmektedir:

Gülşeni vasf eylemekden rûy-ı hûbândır garaz
Sünbüli yâd itmeden gîsû-yı cânândır garaz

Gazelin dördüncü beytinde şair, leff ü neşr sanatını kullanarak hangi sözle sevgiliye ait hangi unsurun kastedildiğini ifade eder. Aslında şebboy denilince maksat sevgilinin saçı, servi denilince boyu, nergis denilince de gözü kastedilmektedir:

Gülsitânın anmadan şebbû vü serv ü nergisin
Zülf-i müşgîn kadd-i bâlâ çeşm-i fettândır garaz

Yenişehirli İzzet (öl. 1821/22), garaz redifli 68. gazelinde, sevgilinin vasıflarını işlemekte, sevgiliye ait unsurları izah etmektedir. İlk beyitte şair, sümbül bahçesini gezmekten maksadın güzel kokular almak, aslında güzel kokular almaktan maksadın da sevgilinin saçları olduğunu ifade eder. Sümbül ve sümbül kokusu ile söylenmek istenen sevgilinin saçıdır. İkinci beyitte de nergisle sevgilinin gözünün ve dudakları ile de ilacın kastedildiğini anlatır:

Geşt-i sünbülzârdan bir bû garaz
Bûy-ı sünbülden dahı gîsû garaz

Nergisin bakdım çemende çeşmine
Anladım ol dîde-i câdû garaz

Leblerinden ey tabîb-i cân u dil
Haste-i hicrâna bir dârû garaz

Keçecizâde İzzet Molla (öl. 1829) da garaz redifli olan 242. gazelinin ilk iki beytinde divan şiirinde sevgiliye ait istiâreleri açıklamıştır. İlk beyitte şair, sünbülü anlatmaktan asıl maksadın sevgilinin kâkülünü ifade etmek olduğunu, şayet bizatihi kâkülün vasıfları anlatılırsa da maksadın sünbülü zemmetmek olduğunu ifade eder. İkinci beyitte de şair, leff ü neşr ile âşığa ve sevgiliye âit kimi istiâreleri izah eder. Aslında bülbül sesiyle kastedilen âşığın nâlesi, gülün güzel kokusu denilince sevgilinin yanağı, şarabın verdiği neşe ile de sevgilinin dudağı kastedilmektedir. Böylece İzzet Molla, divan şiirinin kalıplarını şerh etmekte, ifadelerin nasıl anlaşılması gerektiğini belirtmektedir:

Kâkülün evsâfıdır ta'rîf-i sünbülden garaz
Sünbülü kadh etmedir tavsîf-i kâkülden garaz

Nâle-i 'âşık ruh-ı hûbân leb-i cânândır
Savt-ı bülbül nükhet-i gül neş'e-i mülden garaz

Leylâ Hanım'ın (öl. 1848), garaz redifli 50. gazeli, divan şiirinde sıklıkla kullanılan imajları izah etmesi bakımından oldukça önemlidir. Şair bu gazelinde, sevgiliye âit istiârelerin çözümlemesini yapar. İlk beyitte şair, gülden garazın sevgilinin al yanakları, bülbülden garazın da âşığın nâlesi olduğunu ifade eder. İkinci beyitte, sünbülün kokusunu söylemekten maksadın sevgilinin kâkülünü yâd etmek olduğunu; üçüncü beyitte ise karabiberin sevgilinin yüzündeki beni anlattığını belirtir. Dördüncü beyitte Leylâ Hanım, şaraptan maksadın sevgilinin dudakları, sâkîden şarap istenmesindeki asıl amacın da dudaklarının talep edilmesi olduğunu ifade eder. Son beyitte de şair, bülbülün nâlesini zikretmekle aslında âşığın feryâdını tarif ettiğini söyler. Böylece Leylâ Hanım'ın gazelinde biz, divan şiirinde sıklıkla kullanılan unsurların şerhini okumuş oluruz:

'Ârız-ı âlin degil midir senin gülden garaz
Nâlemi ta'rîfdir feryâd-ı bülbülden garaz

Şemm iderken ben n'ola sünbülden alsam reng ü bû
Kâkülün yâd eylemekdir bûy-ı sünbülden garaz

Gülşen-i 'âlemde tohm-ı cennet olsa istemem
Hâl-i rûyundur senin ey şûh fülfülden garaz

Anla bil sâkî bana bir bâde sun dirsem eger
Bezm-i 'aşk içre lebindir bana ol mülden garaz

Tâ seher gûş eyle Leylâ bülbülün feryâdını
Nâlemi ta'rîfdir feryâd-ı bülbülden garaz

Ahmed Sâdık Zîver Paşa (öl. 1862) da garaz redifli 159. gazelinin üçüncü beytinde bülbül gibi çiçek bahçesini gözlemekten garazın sevgiliyi temaşa etmek olduğunu ifade eder:

Gözlemekten bülbül-âsâ gülşeni
Ol gül-endâmı temâşâdır garaz

Beşinci beyitte de şair, sevgilinin vuslat imasında bulunmasının arkasında aslında ayrılık olduğunu, sevgilinin vuslat lafzından ayrılığın anlaşılması gerektiğini belirtir. Böylece Zîver Paşa sevgilinin vuslat imasıyla aslında firkati kastettiğini açıklamış olur:

Vuslatı îmâ-yı lafzî itmeden
Hicre dâir nakl-i ma'nâdır garaz

Altıncı beyitte şair, âşığın sürekli kara bahtından şikayet edip durmasının sebebinin de sevgiliye duyduğu kara sevdayı ilan etmek olduğunu ifade eder. Böylece âşık kara bahtından bahsetmekle aslında tutulduğu kara sevdayı anlatmaya çalışmaktadır:

Şekve-i baht-ı siyehden 'âşıka
Başının sevdasın imâdır garaz

Osman Nevres (öl. 1876), garaz redifli 121. gazelinin üçüncü beytinde, âb-ı hayat ve Hz. İsa'nın mucizesi denildiğinde aslında sevgilinin dudaklarının anlatılmak istendiğini söyler. Dördüncü beyitte de serv-i bâlâ ile kastedilenin aslında sevgilinin boyu olduğunu belirtir:

Zinde eyler etse bir hande lebin bin mürdeyi
Sensin âb-ı Hızr u i'câz-ı Mesîhâ'dan garaz

Derd-i 'aşkınla benim üftâde-i gamdan murâd
Kâmet-i mevzûnla sensin serv-i bâlâdan garaz

Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (öl. 1892) da 45. gazelini bir ıstılah sözlüğü gibi yazmıştır. İlk beyitte şair, aslında gülleri vasfetmekten maksadın sevgilinin al yanklarını anlatmak, âşığın bağda bülbül olmasından maksadın da sevgiliye kavuşmak

olduğunu söyler. Böylece gül, sevgilinin yanağı; âşığın da sevgilinin bülbülü olması visâl anlamında kullanılmıştır:

Gülleri tavsîfden ruhsâr-ı âlindir garaz
Bâğına dil bülbül olmakdan visâlindir garaz

İkinci beyitte şair, âb-ı hayâtla ve şarapla kastedilenin sevgilinin dudakları, üçüncü beyitte de papağanlarla tatlı tatlı söyleşmekten maksadın sevgilinin şekerden lezzetli sözleri olduğunu ifade eder:

Âb-ı hayvân-ı Sikender neş'e-i şahbâ-yı Cem
Aramakdan hep senin la'l-i zülâlindir garaz

Tatlı tatlı söylemekden tûtî-i gûyâlara
Sükker-i terden lezîz olan makâlindir garaz

Said Paşa dördüncü ve beşinci beyitlerde, Tûbâ ağacıyla sevgilinin boyunun, cennetle de sevgilinin cemâlinin, misk ile sevgilinin saçının, amber ile de yüzündeki benin kastedildiğini belirtir:

Vaşfdan Tûbâ'yı müştâkâne kaddindir murâd
Ârzûdan huld ü 'uşşâka cemâlindir garaz

Müşk ü 'anberden ne hâsıldır Sa'îd-i zârına
Anlara meyl eylemekden zülf ü hâlindir garaz

Tasavvufî-Hikemî Gazellerde Garaz Redifinin Anlam Dünyası

Divan şiirindeki tasavvufî terimleri anlayabilmek için çeşitli kavram sözlüklerine müracaat edilmektedir. Özellikle kimi kavramların bazı tasavvufî risalelerde izah edildiğini de bilmekteyiz.[8] Garaz redifli gazellerin bazılarında ağırlıklı olarak tasavvufî-hikemî unsurların izah edildiğini, bunların bir çeşit "tasavvuf şiiri terimleri sözlüğü" şeklinde değerlendirilebileceğini ifade etmeliyiz. Bu şiirlerde, özelde şairin gözünden genelde klasik Türk şiiri dairesinde, tasavvufî terimlere verilen anlamlar yer almaktadır. Böylece tasavvufî metinlerin yine metinden hareketle yorumlanmasına imkân sağlandığı söylenebilir.

Bağdatlı Rûhî, 559. gazelinin ilk iki beytinde marifet kesbetmekten garazın sözü uzatmamak olduğunu söyler. Ârif için asıl söz dil ile değil hâl ile söylenendir. Dünyaya gelme gayemiz de Allah'ın âlemdeki tecellîlerini temâşâ etmek içindir:

8 Konuyla ilgili bk. Tanyıldız, 2021: 382-425; Şimşek, 2017; Akün, 1994: IX/419-421.

Kesb-i ma'ârif itmeden tayy-ı makâl imiş garaz
'Ârife lafz-ı kâlden ma'nâ-yı hâl imiş garaz

Tutdı tecelliyât-ı Hak 'âlemi ey dil aç gözün
Kim bu cihâna gelmeden seyr-i cemâl imiş garaz

Beşinci beyitte de Rûhî, kâmil kişiye hizmet etmekten maksadın onun ilminden, hilminden istifade etmek olduğunu ifade eder:

Rûhîye irdi hidmet-i pîr-i mugân ile safâ
Kâmile hidmet itmeden kesb-i kemâl imiş garaz

560. gazelinin ilk beytinde Rûhî, güzel olan her şeyi temâşâ etmekten maksadın Allah'ın sanatını tefekkür etmek olduğunu söyler:

Zâhidâ dirsen nedür mahbûb-ı garrâdan garaz
Sun'-ı Hak seyr itmedür her hüsn-i zîbâdan garaz

Üçüncü ve dördüncü beyitlerde şair, zâhire göre hükmedenleri eleştirmektedir. Mecâzî aşk ile hakîkî aşk arasındaki irtibatı da veren Rûhî, divan şiirindeki yaygın anlayışı açıkça izah eder. Zâhire göre hükmedenler bu beyitlerde bahsedilen sevgiliyi, aşkı ilk anlamlarına göre ele alır ve beyitlere buna göre anlam verirler. Hâlbuki "aşk-ı dilârâ"dan garaz, Allah'ın hikmetini temâşâ etmek, hikmet-i Hakk'ı görmekdir. Sevgiliyi seyretmekten garaz da Hakk'ın kudretini temâşâ etmektir:

Ehl-i zâhir 'aşk-ı dildârı mecâza haml ider
Hikmet-i Hak görmedür 'aşk-ı dilârâdan garaz

Seyr-i mahbûb itmegi sanman hevâ-yı nefs ola
Kudret-i Hakk'a nazardur ol temâşâdan garaz

Rûhî'nin 562. gazelinin redifi de garazdır. İlk beyitte şair yüce gökkubbe tahtı denildiğinde sevgilinin kapısının eşiği, geceyi aydınlatan dolunayın ışığı denildiğinde de aslında sevgilinin yanağı kastedilmektedir, der. İkinci beyitte şair, âb-ı hayâttan muradın sevgilinin dudakları, Hz. İsa demekten maksadın da sevgilinin ağzı olduğunu söyler. Gazelin bütününden hareketle burada bahsi geçen sevgilinin ve buna bağlı unsurların tasavvufî olarak yorumlanmaya müsait olduğu da görülecektir. Böylece sevgili İlahî sevgili olacak; yanak, Allah'ın tecellî nurlarının belirmesi şeklinde yorumlanabilecek, hatta Hz. Peygamber'e ait hususiyetlerin de ifade edildiği söylenebilecektir:

Âsitânundur serîr-i çarh-ı a'lâdan garaz
'Ârızundur meş'al-i mâh-ı şeb-ârâdan garaz

Hiç söz yok kim lebündür âb-ı hayvândan murâd
Hiç şek yok kim dehânındur Mesîhâdan garaz

Üçüncü beyitte şair, meyhâneye gitmemizin gayesi de dünya kaydından sıyrılmaktır, der. Burada bahsedilen meyhânenin İlahî aşkın öğrenildiği dergâh olduğu açıktır. Böylece dergâha devam eden kişinin maksadı dünya kaydından kurtulmak olmuştur:

Muttasıl meyhâneye varmakdan ey sûfî bize
Fâriğ olmakdur hemân bu kayd-ı dünyâdan garaz

Dördüncü beyitte Rûhî, bu âlemin yaratılma sebebini idrak yolunu göstermektedir. Yaratılış hakikatini idrak edebilmenin yolu dünyayı terk etmek ve irfan sahibi birinin müridi olmaktan geçer:

Terk-i dünyâ kıl mürîd-i ehl-i 'irfân ol yüri
Bilmek istersen nedür 'âlemde eşyâdan garaz

Gazelin beşinci beytinde şair, şarap kadehi demekten maksadın içip içip sarhoş olmak değil, gamı def edip safa bulmak olduğunu ifade eder. Tasavvufî çağrışımlarla yüklü bu gazelden hareketle beyti yorumlarsak şarap kadehinden asıl maksadın dünyanın kederinden, kirinden, pasından kurtulup hakikî sevgiliye, velayetin alâ derecesine ermek olduğunu söyleyebiliriz[9]:

Rûhiyâ içüp içüp mest-i harâb olmak degül
Def'-i gam kesb-i safâdur câm-ı sahbâdan garaz

Hayâlî Bey (öl. 1556-57) garaz redifli gazelinin ilk beytinde, dünyadan maksat aşk içinde dert ve gam adamı olmaktır, der. Havvâ ve Âdem'in yaratılmasını da insan-ı kâmilin vücuda gelme gayesine bağlar. Böylece şair, dünya hayatının gayesini kutsal çileye, insanın yaratılış gayesini de kâmil insan olmaya bağlamaktadır:

Derd ü gama merd olmadur 'aşk içre 'âlemden garaz
İnsân-ı kâmil gelmedür Havvâ vü Âdem'den garaz

İkinci beyitte şair, kadehle garazın ne olduğunu, kadehle kastedilen hâlleri sıralar. Cem'in kadehinden maksad bülbül gibi inlemek, sonbahar yaprağı gibi solmak, aşkın keyfiyetini idraktir:

Bülbül gibi zâr olmadur berg-i hazân-veş solmadur
Keyfiyyet-i 'aşk olmadur sâgar-ı Cemden garaz

9 Tasavvufta gam ve safâ kavramlarıyla ilgili bk. Şimşek, 2017: 296.

Fasîh Ahmed Dede (öl. 1699), 210. gazelinin ilk beytinde, âh u efgân etmesinin maksadını sevgiliye gönül ateşini göstermek, yakasını yırtmaktan maksadının da yürek yarasını arz etmek olduğunu ifade eder:[10]

Yâra şerh-i sûz-ı dildür âh u efgândan garaz
'Arz-ı dâg-ı sînedür çâk-i girîbândan garaz

Dördüncü beyitte şair, bağda salınan servinin boyunu seyretmekten asıl maksadın sevgilinin boyunu yâd ederek âh fidanını yetiştirmek olduğunu belirtir. Bu beyitte servi ile sevgilinin boyunun ve âşığın âhının anlaşılması gerektiğini söyleyen şair, gazelin bütününden hareketle meselenin tasavvufî yönüne de göndermeler yapmıştır:

Kâmetüñ yâdıyla nahl-i âh itmekdür murâd
Bâgda seyr-i kad-i serv-i hırâmândan garaz

18. yüzyılın önemli şairlerinden Sünbülzâde Vehbî Efendi (öl. 1809), 132. gazelinde garaz redifini kullanarak tasavvufî hakikatleri izah etmiştir. İlk beyitte şair, insanın yaratılışından maksat, bolluk içinde rahatça yaşayıp yiyip içmek değil irfan tahsil etmektir, der:

Hilkat-i insândan tahsîl-i 'irfândır garaz
Sanma ekl ü şürb ile terfîh-i hayvândır garaz

Üçüncü beyitte Vehbî Efendi, dar görüşlü kimselerin zannettiği gibi maksat çiçek bahçesinde tenezzüh etmek olmadığını, asıl gayenin her yaprakta Allah'ın varlığına ve birliğine işaretler bulmak olduğunu ifade eder. Böylece Vehbî, ehl-i irfan için gülistan seyrinin gayesini izah etmiş olur:

Her varakdan âyet-i tevhîd okur ehl-i nazar
Çeşm-i kûteh-bîn sanar seyr-i gülistândır garaz

Beşinci beyitte de şair, niçin şiir yazdığını söyler. Şiir yazmakla maksadı hüner göstermek, insanlara gösteriş yapmak değil, Kur'an hakikatlerini izah etmek, kapalı görünen hususları açıklamaktır:

Vehbiyâ 'arz-ı hünermendî degildir maksadım
Bu sühandan keşf-i remz-i nazm-ı Kur'ân'dır garaz

18. yüzyılın ilk yarısında vefat eden mutasavvıf şair Azbî Baba, garaz redifli iki şiir yazmıştır. 124. gazelin ilk beytinde şair, güneşle insanın yüzü, kevser suyuyla da dudakları kastedilmektedir, der. İkinci beyitte de asıl Kâbe'nin insanın cemâli, mimberin de kaşları olduğunu ifade eder:

10 Fasih Ahmed Dede'nin 210. gazelinin şerhi için bk. Öztoprak vd., 2021: 185-193.

Ruhlerindir dôstum hurşîd-i enverden garaz
Leblerindir cennet içre âb-ı kevserden garaz

Ehl-i 'aşka secdegâh oldı cemâlin Ka'besi
Kaşlarındır mescid-i hüsnünde mimberden garaz

Dördüncü beyitte şair, nûr âyetinden asıl maksadın insanın yüzü olduğunu; beşinci beyitte de mahşer günüyle âlemlere rahmet olan Allah'ı bilmenin kastedildiğini ifade eder:

Dört kitâbı şerh ider vechin hakîkat ehline
Vechini görmekdür el-hak âyet-i nûrdan garaz

Rahmeten li'l-'âlemîn kim olduğın bilmek içün
'Azbiyâ bilmekdür anı rûz-ı mahşerden garaz

Azbî Baba 125. gazelini de garaz redifiyle yazmıştır. İlk beyitte şair cennet zevkinin aslında kişinin irfânı, cehennemin de kişinin cehaleti olduğunu söyler:

Kişinin 'irfânı imiş zevk-i cennetden garaz
Ya cehennemdir ne şübhe cehl-i zulmetden garaz

Üçüncü beyitte şair, âşığın önce kesret içinde kalması gerektiğini, Allah'tan gayrısına bağlanmadan Hakk'a ulaşılamayacağını belirtir. Aslında Azbî, kesretten vahdete ulaşan hakikat yolundaki basamakları anlatmaktadır. Kesret sevgisinden maksat Allah'tan gayrısına kul olmaktır. Ama nihayetinde bunu Allah'a ermek için yapmak gerekir. Çünkü bu yolun icabı önce kesrete uğramak ardından vahdete ermekten geçer:

Kesret içre çâk çâk olmak gerekdir 'âşıka
Bende olmakdır sivâya hubb-ı kesretden garaz

Dördüncü beyitte şair, tasavvufun başka bir yönünü açıklar. Kavramların görünen ve bilinenin dışına çıktığı tasavvuf dairesinde, zillet gibi görünen şey aslında gerçek saltanat, saltanat gibi görünense zillettir. Zilletten maksat da bu geçici dünyada rahata ermekten başkası değildir:

Çün bu devletden ferâgat eyledim mihnet değil
Râhat etmekdir cihânda bana zilletden garaz

Mutasavvıf şairlerden Ahmed Sûzî (öl. 1830) 126. gazelinin ilk beytinde dergâha hizmetten maksadın nefsini bilmek, dünyâya gelmekten garazın da Rabb'ini bilmek olduğunu ifade eder:

Nefsini bilmekdürür dergâha hizmetden garaz
Rabb'ini bilmekdürür dünyâya gelmekden garaz

İkinci ve beşinci beyitlerde de şair, Allah'ın insanı yaratma sebebinin kendi zâtını ilan etmek olduğunu, böylece nefsini bilenin Rabb'ini bileceğini ifade eder. Yani kâinatın yaratılmasından maksat, Allah'ın bilinmeyi arzu etmesidir:

Bunca eşyâ cümlesi esmâ sıfât mîr'âtıdır
Zâtını i'lân etmedir insânı halkından garaz

Kendi zâtın anlar isen Hakk'ı bildin Sûziyâ
Kim budur ahsen-i tasvîr hem bu san'atdan garaz

Yenişehirli Avnî Bey (öl. 1883), garaz redifli 180. gazelini sanki bazı tasavvufî terimleri açıklamak için yazmıştır. İlk beyitte şair, insanın dünyaya gelme gayesinin yârin güzel yüzünü "her yüzden temâşâ" etmek olduğunu söyler. Bütün yaratılmışların Allah'ı gösteren birer ayna olduğunu ifade eder:

Dehre gelmekden ne gavgâdur ne da'vâdur garaz
Hüsn-i rûy-ı yâri her yüzden temâşâdur garaz

Üçüncü beyitte şair, görünenle arka plandaki maksadı birbirinden ayıramayana, eşyanın ardındaki hakikati idrak edemeyene insan denemeyeceğini, "ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.[11]" âyetiyle garazın insanı isimden müsemmâya, yaratılandan asıl yaratıcıya yönlendirmek, Bakara Suresi 31. âyetle asıl anlatılmak istenenin yaratılanın arkasındaki yaratana dikkat çekmek olduğunu söyler:

Sûret ü ma'nâyı temyîz itmeyen âdem midür
'Alleme'l-esmâdan idrak-i müsemmâdur garaz

Beşinci beyitte de şair, nasıl ki yârin kûyuna gitmekten maksat sevgilinin yüzünü görmekse Tûr'dan maksat da tecellî nûrunu görmektir, der. Beyitte geçen dîdar kelimesi de tasavvufî şiirlerde tecellî olarak anlaşılmaktadır. Böylece Avnî, Tûr ile sevgilinin mekânı ve onu görmekle tecellî arasında ilgi kurarak kelimelerin tasavvufa bakan yönlerini şerh etmiş olur:

Kûy-ı yâre gitmeden maksûd bir dîdârdur
Cüst ü cûy-ı Tûrdan nûr-ı tecellâdur garaz

Altıncı beyitte de şair, âlemin yaratılma maksadını Allah'ın kendi cemâlini temâşâ etmek için bir ayna halketmesine bağlar. Aslında seyreden, seyredilen, âşık ve de mâşuk sadece hakikî varlık olan Allah'tır:

11 İlgili âyet ve tefsiri için bk. Yazır, 1960: I/308-314.

Yâre kendin görmege âyîne îcâb eylemiş
Sûret-i îcâd-ı 'âlemden bu ma'nâdur garaz

Yenişehirli Avnî Bey bu manayı, herkesçe bilinen birinci kasidesinin ilk beytinde de dile getirmektedir. Bu beyitte anlatılmak istenenle garaz redifli gazelinin altıncı beytindeki anlam hemen hemen aynıdır:

Çünki sen âyîne-i kevne tecellâ eyledün
Öz cemâlün çeşm-i 'âşıkdan temâşâ eyledün

Osman Şems Efendi'nin (öl. 1893), 358. gazeli, tasavvuf terimlerini açıklaması bakımından önemlidir. İlk beytinde şair, cânândan maksat Allah, cân cevherinden maksat da Allah'ın nurunun parıltısıdır, der:

Zât-ı mutlakdır hakîkat üzre cânândan garaz
Pertev-i envâr-ı Hak'dır cevher-i cândan garaz

İkinci beyitte de şair, kemer biçimindeki kaşla Allah'ın nurunun perdesi, hakikate nüfuz edebilen bakışla da tecellî yeri olan gönül[12] kastedilmektedir, der:

Tâk-ı ebrû-yı mukavvesdir hicâb-ı nûr-ı Zât
Hem tecellîgâhdır çeşm-i nigehbândan garaz

Üçüncü beyitte şair bakış nurunu, Allah'ın cezbesinin mecâz-ı mürseli olarak zikreder. Kirpikten maksat da ışıklar saçılan yerin perdesidir. Böylece Osman Şems Efendi, tasavvufî şiirlerde geçen nûr-ı nezzâre ifadesiyle cezbe-i Hudâ'nın; müjganla da Allah'ın tecellî nurlarının perdesinin kastedildiğini söylemekte, bir nevi şerh yapmaktadır:

Nûr-ı nezzâre mecâz-ı mürsel-i cezb-i Hudâ
Perde-i mişkât-ı envâr oldı müjgândan garaz

Şair, tasavvufa dair mazmunları açıklamaya devam etmektedir. Dördüncü beyitte, insanın iki yanağı için gonca gibi yanaklar denildiğinde aslında bu dünya ve öteki dünyanın kastedildiğini, çene çukurundaki siyah benle de vahdet sırrının söylenmek istendiğini belirtir:

Gonce-i ruhsârlar oldı dü gîtîden nişân
Sırr-ı vahdet hâl-i hindû-yı zenahdândan garaz

Altıncı beyitte şair, tasavvufî şiirlerde geçen sevgilinin kıl gibi ince beliyle aslında devir nazariyesindeki hatt-ı mevhûmun kastedildiğini, salına salına nazlı yürüyen

12 Kavramlarla ilgili açıklamalar için bk. Kürkçüoğlu, 1996: 113-126.

sevgilinin uzun boyundan da maksadın, Allah'ın isim ve sıfatlarının imtidâdı, yani âlem üzerindeki zuhuru olduğunu ifade eder[13]:

Hatt-ı mevhûm oldı remz-i mûmiyân-ı dil-rübâ
İmtidâd-ı vasldır kadd-i hırâmândan garaz

Osman Şems Efendi gazelinde, istiâreleri izah etmeye devam etmektedir. Yedinci beyitte şair, puthaneden maksadın sevgilinin güzelliğinin nakşı; dağınık saçtan maksadın da hakiki manasıyla küfür olduğunu söyler. Sekizinci beyitte de şair, Rıdvan cennetiyle hakiki sevgiliye kavuşma sarayı, cehennem ateşiyle de ondan ayrılık ateşi kastedilmektedir, der:

Nakş-ı hüsn-i yârdır maksûd olan büthâneden
Kim hakîkî küfrdür zülf-i perîşândan garaz

Ravza-i rıdvân kinâyetdir serây-ı vuslata
Nâr-ı nîrândır muhakkak nâr-ı hicrândan garaz

Dokuzuncu beyitte Osman Şems, ayrılık çölüyle insana ayak bağı olan ve onu sınırlayan dünyanın; sevgilinin kûyı, bulunduğu yer ile de Allah'ın yüce makamının kastedildiğini ifade eder:

Vâdi-i kayd-ı ta'allukdur beyâbân-ı firâk
Evc-gâh-ı Kibriyâdır kûy-ı cânândan garaz

Kadın şairlerimiz arasında önemli bir yeri olan Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) kızı Âdile Sultan (öl. 1899), garaz redifli 75. gazelinde, tasavvufî terimleri açıklamaktadır. Gazelin dördüncü beytinde Âdile Sultan, Allah'ın insana kendi zâtını bildirmek için hilafet verdiğini, insanın bu dünyaya gönderilmesindeki maksadın da Rabb'ini bulmak, mâşuka ermek olduğunun belirtir:

Âdeme verdi hilâfet zâtını ta'rîf için
Dehre gelmek sâlike ma'şûka ermekden garaz

Beşinci beyitte de şair, din ve imandan garazın aşk rengine boyanmak olduğunu ifade ederek kendisinin Allah aşkını talep ettiğini söyler:

Tâlib-i 'aşk-ı Hudâyam rûz u şeb kasdım budur
'Aşk rengine boyanmak dîn ü îmândan garaz

Altıncı beyitte de şair, aslında Mekke'ye hürmet etmekten ve Kâbe'den maksadın nefsini bilerek Rabb'e ermek olduğunu ifade eder:

13 Beyitte geçen kavramlar ve devir nazariyesiyle irtibatı için bk. Şimşek, 2017: 187; Gedik, 2018: 80 vd. Ayrıca bu beyti bizimle müzakere ederek kıymetli fikirleriyle katkı sunan Dr. Osman Sacid Arı'ya teşekkür ederim.

Nefsini bilen erermiş bir tükenmez devlete
Hürmet-i Mekke makâm-ı beyt-i 'ulyâdan garaz

Yedinci ve son beyitte Âdile Sultan, dünyaya gelmekten maksadın gönlü ayna gibi saflaştırarak gerçek sevgili olan Allah'a ermek olduğunu söyler:

Sâf olup mir'ât-veş cân u derûnun 'Âdile
Dehre gelmekden ise dîdâra ermekdir garaz

Tasavvufî şiirin önemli temsilcilerinden Hersekli Ârif Hikmet Bey (öl. 1903), garaz redifli 87. gazelinin ilk beytinde, denizden ve karadan garaz, gönlün biricik incisidir, der. Bilmeyenlerin ise deniz ve kara denildiğinde derya ile sâhilin kastedildiğini zannettiklerini ifade eder:

Bahr ü berden gevher-i yek-dâne-i dildir garaz
Bilmeyenler zanneder deryâ vü sâhildir garaz

Üçüncü beyitte şair; yaratılmış şeylere, kâinatta carî sebeplere bağlanmanın aşk ehline bir can sıkıntısı, gönül yükü olduğunu, "yanıp yok olmak" ile bu sebepler yükünden, sıkıntısından kurtulmanın anlatılmak istendiğini ifade eder:

Ehl-i 'aşka sıklet-i cândır kuvâ-yı 'unsurî
Mahv u sûzân olmadan def'-i gavâ'ildir garaz

Dördüncü beyitte şair, âşıkla özdeşleşmiş olan âh iniltisinin maksadını açıklamaktadır. Buna göre can evinden yükselen nâlelerden ve âh ateşinden garaz Allah'ın huzuruna, makamına yönelme vesilesi olmasındandır:

İltizâm-ı nâle-i cân-gâh u sûz-ı âhdan
Bâr-gâh-ı kurba tezyîd-i vesâildir garaz

Beşinci beyitte Hersekli Ârif Hikmet, mutasavvıf şairlerin sıklıkla dile getirdikleri perde-i nâmûsu aradan kaldırma, benlikten vazgeçme eyleminin maksadını izah etmiştir. Benlik perdesini ve varlık endişesini paramparça etmenin sebebi, gönlün asıl arzuladığı gerçek sevgili olan Allah'la arada hiçbir engel bırakmamaktır:

Perde-i nâmûsı sad-çâk ettiğim sanma 'abes
Çehre-i maksûd-ı dilden ref'-i hâ'ildir garaz

Son beyitte de şair, şiirlerde geçen aşk ve sevda çöllerinde dolaşmakla, bu mekânları aşmakla maksadın sevgilinin bulunduğu mekâna varmak olduğunu ifade eder:

Hikmetâ bu geşt-i deşt-i 'aşk u sevdâdan meger
Kûy-ı vasl-ı yâre hep tayy-ı menâzildir garaz

Sonuç

Gazellerde kullanılan mazmunları, istiâreleri; şairin hayal dünyasındaki gizli anlamı çözebilmek için bu gelenek dairesinde yazılmış şiirlerin bizatihi kendisine başvurabiliriz. Bunun için de gazellerdeki "garaz, murâd, maksad" gibi kelimeler, söylenmek isteneni, şairin niyetini ortaya koyması bakımından peşine düşülmesi gereken yol işaretleri olabilir. Garaz redifli gazeller, divan şiirinin anlam dünyasına dair ilk ağızdan izahları barındırması bakımından önemlidir. "Metni metinle çözümleme" ameliyesi bize, bu şiir hakkında daha sağlıklı yorum yapma kapıları açacak, beyitleri anlama yolunda yardımcı olacaktır. Böylece divan şairinin bazı kavramları hangi maksatla kullandığını anlamamız kolaylaşacaktır.

Garaz redifli gazellerin sunduğu imkânlardan hareketle divan şiirini anlama çabası, bu edebiyat dairesinde bilinenlerin şairin gözünden teyit edilmesi ya da kavramlara yeni yaklaşımlar sunulması dikkate değer bir durumdur. Bu şiirler incelendiğinde şairin kimi zaman leff ü neşr ve hüsn-i talil sanatlarından da faydalanıp unsurlar arasında ilgi kurduğu dikkati çekmekte, divan şiirinde sıklıkla kullanılan ve hemen hemen her yerde karşımıza çıkan kavram karşılıklarına da rastlanmaktadır. Bülbül ile âşığın, gül yaprağı ile sevgilinin yüzünün ve yüz renginin anlaşılması gerektiği, Tûbâ ağacıyla boyunun, cennetle cemâlinin, misk ile saçının, amber ile de yüzündeki benin kastedildiği klasik edebiyat dairesinde sıklıkla zikredilen hususlardır. İncelenen gazellerde, bu tip çokça söylenen ve bilinen karşılıklara da temas edilmesi, divan şiirinin doğru anlaşılmasını sağlamak ve bilinenleri teyit etmek açısından kıymetlidir. Bunlarla birlikte şairin şarap kadehinin zikredilme sebebini sevgilinin dudaklarını öpme gayesine bağlaması, sevgilinin gül renkli yanaklarıyla yasemin şeklindeki saçlarından bahsedilmesini cennette sonsuz bir hayatın varlığını bildirmeyle ilişkilendirmesi, divan şiirini anlama çabamıza destek sağlaması bakımından önemlidir. Bu göndermelerin farklı şairler tarafından birden fazla beyitte yapılması da gelenek içinde yeri olduğunu gösterir. Yine bu gazellere bakıldığında gönül ehli kişilerin bir mecliste toplanmasının sebebi olarak sevgiliyle muhabbet etme amacını, kimya ilminin asıl gayesinin ise âşığı bir gümüş yüzlü sevgiliye kavuşturmak olduğunu da görmekteyiz. Böylece kimya ilmiyle kıymetsiz maddeleri altına ve gümüşe çevirme ameliyesini de şair, sevgiliye kavuşma maksadına bağlar. Sümbülle sevgilinin saçı, kâkülü arasında ilgi kurulması oldukça meşhurdur. Ama şairin, bizatihi sevgilinin saçından bahsedilen beyitlerde, gizli olarak sümbülü kadh etme, yerme amacının da yattığını ifade etmesi dikkat çekicidir. Ayrıca gündüz vaktiyle sevgilinin boynu arasında ilgi kurulması; âşığın kara bahtından bahsedip durmasının tutulduğu kara sevdayı ilan etmeye bağlanması da önemlidir.

Garaz redifinin kullanıldığı tasavvufî gazeller de bulunmaktadır. Bu gazellerin "tasavvuf şiiri terimleri sözlüğü" şeklinde değerlendirilebileceği söylenebilir. Bu şiirlerde, özelde şairin gözünden genelde klasik Türk şiiri dairesinde tasavvufî terimlere verilen anlamlar ya da dinî hadiselerle ilgili yorumlar yer almaktadır. Böylece tasavvufî metinlerin yine metinden hareketle anlaşılmasına imkân sağlandığı söylenebilir. Bu şiirlerde güneşle insan yüzünün, kevser suyuyla dudakların, Kâbe ile cemâlin, minberle kaşların kastedildiği söylenerek divan şiirinde kullanılan kavramlar açıklanır. Bunun yanında cennet zevkiyle insanın irfânının, cehennemle de cehaletinin anlaşılabileceği söylenerek kavramlara farklı açıklamalar eklenir. Tasavvufî şiirlerde çokça geçen "ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.[14]" âyetini zikretmekle maksadın yaratılanın arkasındaki yaradana dikkat çekmek, kişiyi isimden müsemmâya götürmek olduğu izah edilir. Tûr kelimesiyle sevgilinin mekânı ve onu görmekle de tecellî kastedilmektedir. Cânândan maksadın Allah, cân cevherinden maksadın Allah'ın nurunun parıltısı, sevgilinin kaşı ile de Allah'ın nurunun perdesi kastedilmektedir. Bu şiirlere bakıldığında, nûr-ı nezzâre (bakış nuru) ile Allah'ın cezbesinin, kirpikle de cemâlullahın perdesinin anlatıldığı görülür. Sevgilinin yanakları, bu dünyanın ve öteki dünyanın; çene çukurundaki ben de vahdetin sembolüdür. Şairler, "yanıp yok olmak" kavramıyla aslında sebeplere bağlılıktan kurtulmayı anlatmaktadırlar. Tasavvufî şiirlerde sıklıkla geçen "perde-i nâmûsu kaldırma" ya da "nâmûsu terk etme" metaforlarıyla da benlikten vazgeçmenin, varlık endişesini yırtarak Allah ile arada hiçbir engel bırakmamanın kastedildiğini öğrenmekteyiz.

Netice itibariyle garaz redifli gazeller, divan şiirini ve şairin kastettiği manayı anlamamız için bizlere imkân sunmaktadır. Şairin garazını bizlere yansıtan murâd, maksad ve benzeri rediflerle yazılan beyitler de incelendiği takdirde, Türk şairinin anlatmak istediği dünya daha iyi şekillenecektir.

Kaynakça

Ak, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*. C II, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Akün, Ömer Faruk (1994). Divan Edebiyatı. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C 9, s. 389-427), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Akyüz, Kenan vd. (1958). *Fuzûlî Türkçe Divan*. Ankara: Türkiye İş Bankası.

Arslan, Mehmet (2009). *Zîver Paşa Dîvân ve Münşe'ât*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Arslan, Mehmet (2018). *Leylâ Hanım Dîvânı*. e-kitap, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Aydemir, Yaşar ve Çeltik, Halil (2005). Redife Farklı Bir Bakış: Çift / Çapraz Redifle Yazılmış Tek Kâfiyeli Şiirler. *bilig*, 33, 167-188.

14 İlgili âyet ve tefsiri için bk. Yazır, 1960: I/308-314.

Aydemir, Yaşar ve Çeltik, Halil (2009). Gazelde İkileme Redif ve İkileme Kafiye. *Turkish Studies*, 4 (2), 79-118.

Azaklı, İmran (1998). *Zübeyde Fıtnat Hanım'ın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Batislam, Hanife Dilek (2017). Gazelde Redif-Anlam İlgisi Bağlamında Sehî'nin Kadeh Redifli Gazeli. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3 (1), 44-55.

Ceylan, Ömür ve Yılmaz, Ozan (2005). *Hazâna Sürgün Bahâr*: *Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

Çalka, Mehmet Sait (2018). Divan Şiirinde 'Gönül' Kavramının Redif Bağlamında Kazandığı Anlamlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* [*Journal Of Academic Literature*] *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı*, 4, 474-490.

Çınarcı, Nuri (2010). Nesîmî'nin Farsça ve Türkçe Divanında Redif Meselesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Journal of Social Sciences*, 1 (20), 13-29.

Çıpan, Mustafa (1991). *Fasîh Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânı'nın Tenkidli Metni*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Deniz, Sebahat (2005). *Tecellî ve Dîvânı*. İstanbul: Veli.

Doğan, Muhammet Nur (1997). *Şeyhülislâm Es›ad Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Ercan, Özlem (2008). *Peşteli Hisâlî Dîvânı*. Bursa: Gaye.

Erdoğan, Kenan (2004). *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Divânı*. Manisa.

Erol, Mehmet (2002). *Azbî Baba Divânı* (*İnceleme-Metin*). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Gedik, Nusret (2018). *Türk Edebiyatında Manzum Devriyye*. İstanbul: H.

Harmancı, M. Esat (tarihsiz). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvân*. e-kitap, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Hisar, Abdülhak Şinasi (2012). *Aşk imiş her ne vâr âlemde/Aşka Dair Seçilmiş Mısralar ve Beyitler 1417-1950*. İstanbul: Yapı Kredi.

Kavruk, Hasan (tarihsiz). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. e-kitap, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kaya, Bayram Ali (2020). *Osman Nevres Dîvânı*. e-kitap, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kılıç, Cevdet ve Arslan, Hilal (2007). İslam Düşüncesinde Aşk Metafiziği (İbn Sînâ ve Mevlâna'da Aşk Felsefeleri). *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 2 (4), 321-351.

Kılınç, Abdulhakim (2018). 'Simya' Kelimesinin Divan Şiirinde Kullanımları, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 563-588.

Köksal, M. Fatih (2017). Divan Şiiri-Cönk İlişkisi ve "Cönk" Redifli Gazeller. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (*Sefad*), 37, 247-290.

Kurnaz, Cemal (1997). Divan Şiirinde Belge Redifler. *Divan Edebiyatı Yazıları* (içinde s. 265-276), Ankara: Akçağ.

Kuşlu, Abdullah (2018). Kendini Bilmenin Bir İmkânı Olarak Mesnevî'de Aşk Tasavvuru. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46, 185-210.

Küçük, Sabahattin (tarihsiz). *Bâkî Dîvânı*. e-kitap, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kürkçüoğlu, Kemal Edib (1996). *Osman Şems Efendi Dîvânı'ndan Seçmeler*. İstanbul: Kubbealtı.

Nar, Oktay (2016). *Yenişehirli İzzet Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni (Metin-İnceleme-Dizin)*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Özdemir, Hikmet (1996). *Âdile Sultan Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Özgül, Metin Kayahan (2015). *Yenişehirli Avni Bey*. İstanbul: Dergâh.

Öztoprak, Nihat vd. (2021). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi (17 - 19. Yüzyıllar)*. İstanbul: İdeal Kültür.

Sakallı, Fatih (2008). Türk Şiirinde 'Redif' ve Batı Şiirindeki Karşılığı. *Gazi Türkiyat*, 3, 147-168.

Samancı, M. (2019). *Fuzûlî'nin Anlam Dünyası*: *Anahtar Kelimeler ve Kavramlar Sözlüğü*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Ensitüsü, Doktora Tezi.

Şahin, Hacı Ali (1994). *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı (İnceleme-Metin)*. Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Şentürk, Ahmet Atilla (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. C I, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM).

Şimşek, Selami (2017). *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera.

Tanrıbuyurdu, Gülçin (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî Dîvânı*. e-kitap, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Tanyıldız, Ahmet (2021). Hakikat ile Mecâz Arasında Şiir Kavramlarının Anlam Dünyasına Tasavvufî Bir Katkı: Şerefüddîn Hüseyn-i Tebrîzî'nin Reşfü'l-Elhâz'ı (Tercüme-Dizin). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V-Osmanlı Edebî Metinlerinde Teoriden Pratiğe Belâğat* (içinde s. 382-425), haz. Hatice Aynur vd., İstanbul: Klasik.

Tarlan, Ali Nihat (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.

Taş, Hakan (2010). *Vusûlî [ö. 1000/1592] Dîvân [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*. e-kitap, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yazır, [Elmalılı] M. Hamdi (1960). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Nebioğlu.

Yenikale, Ahmet (2012). *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*. e-kitap, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yıldırım, Yusuf (2013). *Osman Şems Efendi, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (Metin-İnceleme-Tahlil)*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Yıldız, Ayşe (2009). Klasik Türk Edebiyatında "Var İçinde" Redifli Şiirler ve Nedim'in "Var İçinde" Redifli Gazeli. *Turkish Studies*, 4 (6), 478-498.

Yıldız, Âlim (2012). *Ahmed Sûzî Divânı*. Sivas: Buruciye.

Yılmaz, Mehmet (2008). *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*. C II, İstanbul: Sütun.